

Førtidspensionisters udnyttelse af resterhvervsevnen

En registerundersøgelse

ORIGINAL MEDDELELSE

Peter Haargaard Rasmussen & Claus Vinther Nielsen

Resumé

Introduktion: I Danmark anvendes der tre pensionsgrader ved tilkendelse af førtidspension: højeste, hvor erhvervsevnen er ophævet, mellemste og almindelig (laveste) førtidspension, svarende til en nedsættelse af erhvervsevnen med henholdsvis to tredjedele og halvdelen i forhold til en rask person med samme baggrund. Mange førtidspensionister bør således have en resterhvervsevne, som kan udnyttes til indkomstgivende arbejde. Formålet med denne undersøgelse var at belyse, om førtidspensionister udnytter deres resterhvervsevne til indtægtsgivende skattepligtigt arbejde.

Materiale og metoder: Via Danmarks Statistik indhentede vi oplysninger om samtlige 21.269 personer, der fik tilkendt førtidspension i 1995. Efter eksklusion af døde og udvandrede og personer der havde fået pensionsændring i toårsperioden indtil udgangen af 1997 var studiepopulationen på 17.196 personer.

Resultater: 81,1% havde overhovedet ingen arbejdsindtægt (<1 kr.). Kun 5% havde en arbejdsindtægt over 50.000 kr. Odds ratio for at have en indtægt var for de to højeste pensionsgrader (§ 14.1 og § 14.2) vs. laveste (§ 14.3) 1,09 (CI: 1,01-1,19), mænd vs. kvinder 1,66 (CI: 1,53-1,79), alder under 40 år vs. over 40 år 1,59 (CI: 1,43-1,76), samlevende vs. aleneboende 1,31 (CI: 1,21-1,42) og uddannelse vs. ingen uddannelse 1,46 (CI: 1,35-1,59).

Diskussion: Det er ikke tidligere dokumenteret, at den teoretiske resterhvervsevne, der implicit fastlægges ved graden af førtidspension, ikke bliver udnyttet, og der er ikke overensstemmelse mellem pensionsgraden og evnen til at opnå en arbejdsindtægt. De, som har de højeste pensioner, har størst chance for at tjene penge. Blandt dem, der har en arbejdsindtægt, er der en signifikant overvægt af mænd, ligesom yngre pensionister med uddannelse har en signifikant større chance for en arbejdsindtægt end ældre uuddannede.

Når der tilkendes førtidspension i Danmark antages det, at modtageren har en vis resterhvervsevne (bortset fra personer, der opnår højeste førtidspension, hvor erhvervsevnen anses for at være ubetydelig), som kan udnyttes til indkomstgivende arbejde. Pensionen er oprindeligt tænkt som en kompensation for erhvervsevnetabet, således at det bli-

ver muligt at opnå en indtægt, der minder om det en rask person med samme baggrund vil kunne optjene.

Ud over højeste førtidspension (§ 14.1), kan der tildeles mellemste førtidspension (§ 14.2), hvor erhvervsevnen skønnes nedsat med omkring to tredjedele, eller (forhøjet) almindelig førtidspension (§ 14.3x), hvor erhvervsevnen skønnes nedsat med godt halvdelen, men ikke med to tredjedele.

Det var undersøgelsens formål at belyse, om denne resterhvervsevne udnyttes til indtægtsgivende (skattepligtige) aktiviteter, eller om den formodede resterhvervsevne hovedsagelig er af teoretisk karakter.

Den 1. januar 2003 træder en ny førtidspensionsreform i kraft, hvori der indgår en enhedspension, og hvor det i denne undersøgelse anvendte erhvervsevnebegreb vil blive erstattet med arbejdsevnekriteriet, der i stedet for at fokusere på personens uegnethed til selvforsørgelse vil tage udgangspunkt i muligheden for at udfylde en stilling på arbejdsmarkedet enten i ordinært eller støttet job. Det er i øvrigt ikke artiklens formål at lægge op til en drøftelse af den nye lovgivning og dens begreber (1).

Materiale og metoder

Undersøgelsen er en registerbaseret followupundersøgelse.

Via Danmarks Statistik er der indhentet oplysninger om borgere, der fik tilkendt pension eller invaliditetsydelse fra den 1. januar 1995 til den 31. december 1995. Det drejede sig om 21.629 personer. Den samme gruppe pensionister er identificeret per 31. december i 1997. På dette tidspunkt finder vi 17.585 personer med den samme pensionsstatus som i 1995.

Differencen udgøres af døde og udvandrede (1.223) samt pensionister, der har fået ændret pensionsgrad eller er overgået til folkepension, i alt 4.044. Endvidere er de 386 personer, der modtog invaliditetsydelse, ekskluderet af populationen. Analysepopulation udgør således i alt 17.196 personer (**Tabel 1**).

Effektområdet for erhvervsevneudnyttelsen er arbejdsindtægt (>1 kr.) eller ej. I undersøgelsen anvendes begrebet arbejdsindtægt som udtryk for den indkomst, pensionisten havde ved en personlig arbejdsindsats. Arbejdsindtægten, som også kaldes primærindkomsten, var i 1997 i gennemsnit for »lønmodtagere uden nærmere angivelse« 160.400 kr. (2). Denne primærindkomst er i undersøgelsen anvendt som referenceindtægt.

Dataene er udleveret fra Danmarks Statistik i anonymiseret form uden CPR-numre. Dataene var stratificeret på aldersgrupper, erhvervsuddannelser og indtægt.

Som den primære uafhængige variabel anvendtes førtidspensionsgrad og som potentielle *confounders*: køn, alder, samlivsforhold og erhvervsuddannelse. Der var ingen manglende værdier. En beskrivelse af analysepopulationen

fremgår nedenfor. Der er ikke undersøgt for interaktion mellem køn, alder, samlivsforhold og uddannelse.

Analyserne er foretaget ved hjælp af statistikprogrammet SPSS, og omfatter frekvens, bivariate og multivariate analyser. Associationsmålet er odds ratio (OR) med sikkerhedsgrænser på 95%. Der er udført Kruskal-Wallis test af indkomstfordelingen.

Resultater

Førtidspensionistgruppens sammensætning adskiller sig fra baggrundsbefolkningen. Der er en overvægt af kvinder, 58% mod 49%. Aldersgruppen 50-59-årige udgør 39% mod 17% i befolkningen. Samlivsforholdene lader sig ikke helt

Tabel 1. Samtlige førtidspensionister (n = 17.196) i Danmark den 31. december 1997, som havde uændret pensionsstatus siden pensionsfordelingen i perioden fra den 1. januar 1995 til den 31. december 1995.

		n	%
Køn	Mand	7.212	41,9
	Kvinde	9.984	58,1
Alder (år)	-29	1.085	6,3
	30-39	1.818	10,6
	40-49	3.769	21,9
	50-59	6.728	39,1
	60-66	3.796	22,1
Samlivsforhold*	Samlevende	9.357	54,4
	Aleneboende	7.839	45,6
Erhvervsuddannelse	Ingen erhvervsuddannelse ..	11.479	66,8
	Faglig eller kortere videregående uddannelse	4.836	28,1
	Mellemlang eller lang videregående uddannelse ...	881	5,1
Pensionsgrad	§ 14.1	1.335	7,8
	§ 14.2	5.562	32,3
	§ 14.3x**	10.299	59,9

*) Samlivsforhold er ægteskabslignende forhold eller aleneboende.

***) § 14.3x omfatter § 14.3, stk. 1, 2 og 3.

Tabel 2. Førtidspensionisternes arbejdsindtægt den 31. december 1997 (n = 17.196).

Indtægt i kr.	n	%	Kumulerede %
0	13.940	81,1	81,1
1-9.999	1.073	6,2	87,3
10.000-19.999	485	2,8	90,1
20.000-29.999	361	2,1	92,2
30.000-39.999	244	1,4	93,6
40.000-49.999	217	1,3	94,9
50.000-59.999	148	0,9	95,8
60.000-69.999	110	0,6	96,4
70.000-79.999	105	0,6	97,0
80.000-99.999	139	0,8	97,8
100.000-119.999	94	0,5	98,4
120.000-139.999	77	0,4	98,8
140.000 og over	203	1,2	100,0
Total	17.196	100,0	

sammenligne, men der er en tendens til lidt flere enlige blandt førtidspensionisterne. Der er en markant forskel i uddannelsesniveaut: knap 67% har ingen erhvervsuddannelse mod 47% i baggrundsbefolkningen. 28% har en faglig eller kortere videregående uddannelse mod 40% i baggrundsbefolkningen, og kun 5% har en mellemlang eller lang videregående uddannelse mod 13% i baggrundsbefolkningen (3).

Førtidspension og arbejdsindtægt: **Tabel 2** viser fordelingen af arbejdsindtægten pr 31. december 1997 for 17.196 førtidspensionister, der fik tilkendt pension i 1995. Over 80% af dem, der fik tilkendt førtidspension i 1995, havde slet ingen arbejdsindsindtægt. Ca. 10% havde en arbejdsindtægt på mellem 1 kr. og 20.000 kr., og kun 5% over 50.000 kr.

Af **Tabel 3** fremgår det, at der ved bivariat analyse findes en statistisk signifikant sammenhæng mellem arbejdsindtægt og pensionsgrad, køn, alder, samlivsforhold og uddannelse. Således er der en klar association mellem arbejdsindtægt og høj pension vs. lav, mænd vs. kvinder, alder under 40 år vs. over 40 år, uddannelse vs. ingen uddannelse. Højeste og mellemste pension blev sat over for laveste, idet den sidste gruppe forventedes at have en realistisk mulighed for arbejdsindtægt.

Den multivariate analyse understøtter, at de mest betydende faktorer på effektmålet arbejdsindtægt, er køn, alder og uddannelsesgrad. Pensionsgraden er stadig statistisk signifikant associeret, om end mindre end ved den bivariate analyse, med opnåelse af en arbejdsindtægt.

Med stigende pensionsgrad falder den teoretiske erhvervssevne fra mindre end halvdelen til nul. Afhængig af pensionsgraden må der således teoretisk set være mulighed for en gennemsnitlig arbejdsindtægt på mellem 0 kr. og halvdelen af den øvrige befolknings (laveste) gennemsnitlige arbejdsindtægt (160.400 kr. i 1997). I **Tabel 4** er de tre pensionsgrader sat over for en opdeling af den faktiske arbejdsindtægt i grupperne 0 kr., 1-19.999 kr., 20.000-49.999 kr., 50.000-79.999 kr. og >80.000 kr.

I samtlige indtægtsgrupper er det pensionisterne med mellemste førtidspension, der har den største indtægtsmulighed, hvor man skulle have forventet at pensionister med almindelige førtidspensioner med en teoretisk resterhvervssevne på mellem 49% og 34% skulle have haft de største muligheder. Omvendt er risikoen for ingen indtægt mindst for modtagere af mellemste pension.

Diskussion og konklusion

Validiteten af variablerne må antages at være høj, idet oplysningerne anvendes fortløbende af den administrative myndighed ved beregning af pensionsudbetalingerne. Variablen erhvervsuddannelse kan dog være en undtagelse herfra.

Eksklusionen af de pensionister, som i perioden 1995-1997 ændrede pensionsstatus, kan give anledning til selektionsbias. Hvis der i eksklusionsgruppen var en overrepræsentation af pensionister med mellemste førtidspension, § 14.2, der i followupperioden havde fået højeste pension som følge af sygdomsforværring og dermed har haft mindre indtjening, er den fundne sammenhæng mellem høj pensionsgrad og arbejdsindtægt overestimeret.

Tabel 3. *Førtidspensionisternes (n=17.196) arbejdsindtægt i 1997 i forhold til pensionsgrad, køn, alder, samliv og uddannelse. Bivariate og multivariate analyser.*

	Har indtægt		Ingen indtægt		Total	Bivariat		Multivariat	
	n	%	n	%		OR	CI 95%	OR	CI 95%
§ 14.1 og 2	1.501	21,8	5.396	78,2	6.897	1,35	1,25-1,46	1,09	1,01-1,19
§ 14.3x	1.755	17	8.544	83	10.299				
Mænd	1.728	23,4	5.484	76,6	7.212	1,74	1,62-1,88	1,66	1,53-1,79
Kvinder	1.528	15,3	8.456	84,7	9.984				
Under 40 år	712	24,5	2.191	75,5	2.903	1,50	1,37-1,65	1,59	1,43-1,76
Over 40 år	2.544	17,8	11.749	82,2	14.293				
Samlevende	1.866	19,9	7.491	80,1	9.357	1,16	1,07-1,25	1,31	1,21-1,42
Aleneboende	1.390	17,7	6.449	82,3	7.839				
Uddannelse	1.320	23,1	4.397	76,9	5.717	1,48	1,37-1,60	1,46	1,35-1,59
Ej uddannelse	1.936	16,9	9.543	83,1	11.479				
Total	3.256	18,9	13.940	81,1	17.196				

Tabel 4. *Sammenhængen mellem pensionsgraderne højeste, mellemste og almindelig førtidspension og opnået arbejdsindtægt opdelt i indtægtsgrupper.*

	0 kr.		1-19.999 kr.		20.000-49.999 kr.		50.000-79.999 kr.		>80.000 kr.		Total n
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
§ 14.1	1.117	83,7	142	10,6	34	2,5	16	1,2	26	1,9	1.335
§ 14.2	4.279	76,9	615	11,1	342	6,1	133	2,4	193	3,5	5.562
§ 14.3x	8.544	83,0	801	7,8	446	4,3	214	2,1	294	2,9	10.299
Total	13.940	81,1	1.558	9,1	822	4,8	363	2,1	513	3,0	17.196

Kruskal-Wallis test: $p < 0,0001$.

Med hensyn til informationsbias på arbejdsindtægt som udtryk for erhvervsevne, kan sort arbejde ikke udelukkes. Omfanget af sort arbejde er ikke veldokumenteret. Noget tyder dog på, at gruppen af kontanthjælpsmodtagere, efterlønsmodtagere og pensionister sjældnere udfører sort arbejde end befolkningen som helhed (4).

I den multivariate analyse ses *confounding* at kunne forklare noget af den association, der blev fundet i den bivariate sammenhæng mellem pensionsgrad og indtægt, idet OR falder fra 1,35 til 1,09. Funktionsevnen, som i 1995-1997 vægtede mindre end diagnose ved udmåling af pensionsgraden, kunne tænkes at være en væsentlig *confounder*. Hvis formodningerne fra daglig praksis holder, nemlig at de, som tildeles de almindelige pensioner, som gruppe betragtet har en mere kompromitteret funktionsevne end antaget ved tildelingen, kunne dette betyde, at den i herværende undersøgelse fundne sammenhæng er underestimeret.

Når det gælder pension efter § 14.3x, skulle der være en brugbar arbejdsevne i behold, men kun de færreste udnytter denne. Ses der alene på, om pensionisterne har en arbejdsindtægt eller ikke, og stilles pensionerne efter § 14.1 og § 14.2 over for § 14.3x, er andelen, der har en indtægt, henholdsvis 21,8% og 17%. Pensionister med højeste førtidspension har som ventet kun sjældent større arbejdsindtægter. Det samme gælder mere overraskende for pensionister med laveste førtidspension, hvor det forventes, at mellem en tredjedel og halvdelen af erhvervsevnen er i behold.

Pensionister på mellemste pension er tilsyneladende de mest arbejdsføre af samtlige førtidspensionister.

Undersøgelsen viser, at ca. 19% af samtlige førtidspensionister har en registreret indtægt fra 1 kr og opefter. Andre undersøgelser har vist, at 7-12% har en indtægtsgivende tilknytning til arbejdsmarkedet (5-8). Sættes mindstegrænsen for indtægt ved intervallet 20.000-49.900 kr., vil nærværende undersøgelse vise ca. 10% erhvervsaktive førtidspensionister.

Pension efter § 14.3 gives ofte på grundlag af lidelser i bevægeapparatet og hyppigt til uddannet kvindelig arbejdskraft. Pensionerne gives hyppigt på grund af generel nedslidning på arbejdsmarkedet, forårsaget af ofte hårdt fysisk arbejde. Disse førtidspensionister har ikke mange muligheder for at supplere en pension på det normale arbejdsmarked, hvorimod veluddannede må forventes at kunne udføre et vist, ikkefysisk krævende arbejde. Undersøgelsen viser da også en signifikant højere chance for arbejdsindtægt hos den uddannede pensionist.

I en dansk undersøgelse fandt man, at 17% af førtidspensionisterne kunne tænke sig en form for arbejde, enten i skånejob eller i ordinært arbejde, men pensionisterne var ofte usikre på, hvad de selv kunne klare, hvad virksomhedernes krav var samt hvad de eventuelle økonomiske konsekvenser for pensionen var, og undersøgelsen viste generelt et stort behov for information og opsøgende arbejde blandt førtidspensionisterne. I undersøgelsen pegede man også på, at nogle pensionister har tilrettelagt en hverdag i overensstemmelse med deres lidelse og økonomi, og de oplever denne tilværelse som meningsfyldt med hobbyer, familie, børnepasning eller huslige gøremål, således at

de ikke føler noget socialt behov for tilknytning til arbejdsmarkedet (6).

Det er overraskende, at så få førtidspensionister har en indtægt ved siden af pensionen, og det er påfaldende, at der ikke er overensstemmelse mellem pensionsgradens teoretiske resterhvervsevne og den opnåede arbejdsindtægt. Chancen for at tjene penge findes i denne undersøgelse at have sammenhæng med de højeste pensionsgrader.

Blandt dem, der har en indtægt, er der en signifikant overvægt af mænd, ligesom yngre pensionister med uddannelse har en signifikant større chance for en arbejdsindtægt end ældre uuddannede.

Den skæve kønsfordeling mellem mænd og kvinder, når det gælder indtjening, vil antagelig udjævnes med kvindernes øgede uddannelsesniveaue og dermed tiltagende ligestilling på arbejdsmarkedet.

De gældende regler for bedømmelsesgrundlaget (supplerende erhverv og husmorbedømmelsen) vil dog med det nuværende kønsrollemønster modvirke en udjævning.

En ændring af pensionslovgivningen med fjernelse af den laveste pensionsgrad, hvor erhvervsevnen skønnes nedsat med over halvdelen, men ikke med to tredjedele, vil bringe større overensstemmelse mellem den teoretiske resterhvervsevne og de faktiske indtjeningsforhold.

En sådan tilnærmelse til en enhedspension med udgangspunkt i den nuværende mellemste pension, eventuelt med særlige individuelle tillæg, vil dog rumme en mulighed for at de i forvejen ret restriktive og ikke altid helt forståelige betingelser for tilkendelse af førtidspension strammes yderligere op, med risiko for at mennesker med for eksempel generelle nedslidningssymptomer, der, efter vor erfaring, traditionelt rangerer lavt i pensionshenseende, berøves et eksistensgrundlag, bortset fra kontanthjælp eller ægtefælleforsørgelse.

En anden mulighed er, at der skaffes revaliderings-, arbejds- og indtægtsmuligheder, således at forventningen til resterhvervsevnen kan opfyldes, og der er da også siden undersøgelsen tilkommet fx fleksjobordningen, men noget kunne også tyde på, at der er brug for støtte og rådgivning omkring pensionisternes beskæftigelsesmuligheder, jf. (8), hvoraf det fremgår, at 83% af pensionisterne ikke havde haft kontakt til kommunen efter pensionstilkendelsen.

Fremtidig forskning på området kunne således tage udgangspunkt i at undersøge årsagerne til den manglende arbejdsmarkedstilknytning, herunder nærmere undersøgelser af funktionstab og funktionsevnetab og den indbyrdes sammenhæng (9).

En ihærdig indsats både over for virksomhederne, private som offentlige, og pensionisterne vil under alle omstændigheder være givende både menneskeligt og samfundsøkonomisk, men uanset alle tiltag vil der også i fremtiden eksistere en gruppe medborgere, der reelt ikke magter at forsørge sig og sine.

Vort samfund bør i fremtiden blandt andet blive bedømt på vores omsorg for disse mennesker.

Summary

Peter Haargaard Rasmussen & Claus Vinther Nielsen: Disabled persons' utilisation of occupational ability. A register investigation.

Ugeskr Læger 2003;165:1335-8.

Introduction: Danish social legislation operates with three levels of disablement pension: the highest level is given when the ability to work is lost; the middle level is given when the ability is estimated to be diminished to one third of the capacity of a healthy person; and the lowest pension is given when this ability is estimated to be half that of a healthy person. Many disabled persons would therefore be expected to work to supplement their pensions.

Material and methods: In 1997, 17,196 persons, who obtained a disablement pension in 1995, were asked via Statistics Denmark about their occupational income. The population was grouped according to income, sex, age, marital status, education, and the level of the pension.

Results: Of these, 81.1% earned nothing at all (<1 krone), and only 5% earned >50,000 kroner. The odds ratios for having an income to supplement the pension were: highest and middle pension/lowest pension 1.09, men/women 1.66, age below 40/above 40 years 1.50, living together/alone 1.31, and education/no education 1.46.

Discussion: Disabled, early retired persons are not making use of their theoretical ability to supplement their disablement pension with paid work, and the estimates of ability to work are not closely associated with the level of the disablement pension. Those who have jobs to supplement their pensions are significantly more likely to be men, younger rather than older, and educated rather than uneducated.

Reprints: *Claus Vinther Nielsen*, Socialmedicinsk Enhed, Olof Palmes Allé 17, DK-8200 Århus N.

Antaget den 3. juni 2002.

Århus Amt, Socialmedicinsk Enhed.

Litteratur

1. Lov nr. 285 af 25. april 2001 om social pension.
2. Statistisk Årbog 1999. København: Danmarks Statistik, 2000.
3. Statistisk Tiårsoversigt 1999. København: Danmarks Statistik, 2000.
4. Den sorte sektor i Danmark 1998. København: Nyt fra Rockwoolfondens Forskningsenhed, 1999.
5. Køhler E. Undersøgelse af sygeplejerskers udnyttelse af resterhvervsevnen. Lægekonsulent 1998; 34: 18.
6. Kristiansen B. Førtidspensionisters ønsker om skånejob og ordinært arbejde. Roskilde: Koordinationsudvalget for den forebyggende arbejdsmarkedsindsats i Roskilde Kommune, 2000.
7. Larsen M, Weise H. Virksomheders sociale engagement 99:16. København: Socialforskningsinstituttet, 1999.
8. Gregersen O, Christoffersen M. Langvarige sociale sager – klienternes holdninger 99:6. København: Socialforskningsinstituttet, 1999.
9. ICF-International classification of functioning, disability and health. Genève: World Health Organization, 2001.